

Проанализированы возможности ребенка в разных видах деятельности и общении, охарактеризовано особенности становления сферы самосознания ребенка. Определен круг социальных навыков детей данного возраста.

Ключевые слова: дети третьего года жизни, ранний возраст, социализация, социальное развитие, социальные навыки.

Bader S. Social Development Features of the Third Year Life Children

The article is devoted to the problem of socialization and social development of early age children, namely children of the third year of life. The possibilities of the child in different types of activity and communication are analyzed, the features of becoming the sphere of the child's self-awareness are characterized. The circle of social skills of children of this age is determined.

Key words: the third year life children, early age, socialization, social development, social skills.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018 р.

Прийнято до друку 25.05.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК 321.7

В. Ж. Богайчук

**ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ПО СТВОРЕННЮ
СИСТЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

Створення системи демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України стало одним з важливих напрямків становлення атрибутів нової демократичної України після оголошення її незалежності 24 серпня 1991 року. Проголосивши демократію вищою суспільною цінністю та конституційно визначеною ознакою державності, Україна активно розбудовує демократичний цивільний контроль над Збройними Силами України відповідно до кращих західних стандартів.

Зміст цивільно-військових відносин залежить від природи кожної конкретної країни та історичних особливостей її розвитку. Проте, сутність таких відносин залишається незмінною – забезпечення верховенства громадянського суспільства та демократично обраних органів політичної влади над збройними силами.

На сьогодні дорожньою картою оборонної реформи, яка сприятиме вивченню та впровадженню найкращих світових практик і власного досвіду функціонування органів військового управління та виконання військами (силами) завдань з кризового реагування, з визначенням шляхів її впровадження на засадах і принципах є Стратегічний оборонний бюлетень України уведений в дію Указом Президента

України № 240/2016 від 06 червня 2016 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України».

Зміст поняття «демократичний цивільний контроль» включає в себе спільну громадянську відповідальність за долю держави та її воєнної організації, за реальне функціонування норм права та суспільної моралі у силових структурах, за захист прав «громадянина у військовій формі». Ця спільна відповідальність закладає гарантії та відкриває потужні ресурси для розвитку суспільства в цілому та такого соціального інституту воєнна організація.

Поняття «демократичний цивільний контроль» у будь-якому разі не може бути зведеним до термінів «перевірка», «нагляд». Йдеться про консолідацію населення навколо реформ у військовій сфері через практичні заходи політичного та військового керівництва за допомогою демократичних інститутів суспільства. Коли інтереси громадянина, громадських організацій та структур влади збігаються, можна прогнозувати великий рівень солідарності суспільства та очікувати підтримки реформ у військовій сфері.

Цивільний контроль над воєнною сферою – питання не нове і в тій чи іншій мірі піднімається ще з 1994-го року, однак нещодавно отримало нове дихання.

Безпосередньо гасло «громадянського контролю» було висунуте в XVII ст. в Англії як форма боротьби парламенту з монархом за вплив на армію. Під ним розуміли саме парламентський контроль, а не громадянський. Згодом гасло «громадянського контролю» набуло конкретно сформульованого класового характеру, його використовувала європейська ліберальна буржуазія в боротьбі за владу.

Досвід розвинених демократичних країн свідчить, що сучасний сектор національної безпеки має бути імплементований у демократичне суспільство, яке є своєрідним гарантом забезпечення гуманітарно-політичних прав всередині сектора безпеки.

Так, Федеративна республіка Німеччина попри вкрай проблемну політико-історичну спадщину, давно утвердилася як повноцінний член «європейського демократичного клубу». Німецький досвід становлення та розвитку новітнього сектора безпеки є певним феноменом, пов'язаним з концепцією «Innere Führung» (нім. – внутрішній контроль) [1]. Дослідник Ф. Вітман запропонував наступне широке визначення поняття «Innere Führung»: «Це соціальна, правова, педагогічна, моральна та воєнно-орієнтована концепція, що пронизує усі сфери військового життя. Це концепція для формування воєнно ефективних, демократично контрольованих та соціально інтегрованих збройних сил».

Innere Führung розглядається як військове керівництво та поведінка в суспільстві, де збройні сили, що перебувають під цивільним контролем, підзвітні суспільству в цілому. Це проявляється в різних інституційних формах. Існують директиви Innere Führung. У правових настановах, що

регулюють діяльність збройних сил, чимало принципів, які прямо або опосередковано стосуються до *Innere Führung*. Парламент Німеччини, наприклад, визначає через свого парламентського комісара зі збройних сил, наскільки точно виконуються принципи *Innere Führung* у Бундесвері. І там, де принципи *Innere Führung* застосовуються не належним чином, військовослужбовці Бундесверу мають право звертатися зі скаргою безпосередньо до парламентського комісара збройних сил, оминаючи військові управлінські інстанції. Таким чином, *Innere Führung* відіграє центральну роль у Бундесвері, й за своєю специфікою її можна вважати унікальною.

Автором концепції «*Innere Führung*» є Вольф Граф фон Баудіссін – офіцер штабної служби, який служив у генерала Ервіна Роммеля у Північній Африці, поки у 1941 р. не потрапив у полон під Тобруком (Лівія). У 1951 р. він став членом Німецького планового комітету з переозброєння. Фактично фон Баудіссін розробив прийнятну етично-моральну концепцію збройних сил, яка була одночасно політично сумісною з демократією й здатною відповідати на стратегічні виклики «холодної війни», включаючи ядерні загрози.

Концепція «*Innere Führung*» була пов'язана із правами людини та цивільним правом, дістала відображення в Основному законі Німеччини. Відтак основна місія солдата – збереження миру. Отже, в рамках *Innere Führung* попередження війни вважається обов'язковим, а політичне співробітництво – необхідним у справі забезпечення миру. В повсякденному військовому житті це стає істотним моментом у слідуванні демократичним моделям поведінки – принципам, покладеним в основу *Innere Führung*.

З політичної точки зору, *Innere Führung* сприяла розвитку цивільного контролю над збройними силами, захисту гуманітарно-політичних прав у військовому середовищі, а також розумінню того, що професія військового є політичною, яка втрачає сенс, якщо немає політичної основи. В цьому полягає фундаментальна відмінність між солдатом та найманцем.

Концепція «*Innere Führung*» заснована на понятті, що солдат – громадянин у військовій формі. Це означає, що солдат користується тими самими цивільними правами, що й будь-який інший громадянин, і навіть має право проявляти політичну активність.

Завдяки такій концепції молоді військовослужбовці могли збагнути, що свобода, яку вони мають захищати від загрози тоталітаризму, є частиною їх повсякденного військового буття, а також їх подальшого цивільного життя. Однак на практиці ця мета могла бути досягнута тільки за умов співробітництва, коли враховуються індивідуальні можливості й інтереси усіх осіб, яких це стосувалося.

У 1956 р. парламент ФРН запровадив інститут уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу. Згідно із ст. 45Б Конституції ФРН він повинен захищати права військовослужбовців і бути допоміжним органом при здійсненні парламентського контролю над збройними силами (ця

стаття єдина в Основному Законі ФРН, у якій використано термін «парламентський контроль»). Закон про Уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу (1957 р.) конкретизує його конституційний статус. Так, Уповноважений, якщо йому стали відомі обставини порушень конституційних прав військовослужбовців або принципів внутрішнього керівництва збройними силами, повинен за дорученням Бундестагу (або комітету з оборони) або за власною ініціативою вжити відповідних заходів. Уповноважений вправі отримувати від усіх службових інстанцій Бундесверу необхідну інформацію й документи, заслуховувати свідків, експертів. У разі виникнення підозри щодо вчинення правопорушень або злочинів Уповноважений направляє матеріали компетентним органам для застосування щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Уповноважений має право здійснювати нагляд за військовими частинами у будь-який час без попередження. При цьому всі судові й адміністративні органи федерального рівня, земель і громад повинні на вимогу Уповноваженого надавати йому необхідну підтримку.

Вагоме значення мають щорічні доповіді Уповноваженого Бундестагу у справах Бундесверу, які викликають значний суспільний резонанс (у випадку заперечень з боку Міністерства оборони).

На прикладі ФРН ми бачимо, що важливу роль у протидії зловживанням та іншим правопорушенням у збройних силах, а також створенні умов, щоб діяльність збройних сил була підзвітною й одночасно прозорою для суспільства, відіграє інститут військового омбудсмена. Він виступає своєрідним арбітром між сектором безпеки та інститутом прав людини незалежно від того, стосуються вони цивільних осіб чи представників збройних сил.

Поняття «омбудсмен», як правило, означає інститут конкретного типу, створений за оригінальною скандинавською моделлю: в Швеції та Фінляндії омбудсмен наділений повноваженнями щодо порушення кримінальних справ, а сфера його повноважень поширюється і на судову систему; в данській моделі існують окремі інститути омбудсмена для різних сфер діяльності [2].

Вперше військовий омбудсмен був введений на батьківщині парламентського омбудсмена – у Швеції, в 1915 р., який діючи паралельно з ним, зіграв сильну роль під час двох світових воєн.

Після Другої світової війни, проте, випадки скарг до військового омбудсмену, сильно зменшилися і в 1968 р. його повноваження переходили до загального парламентських омбудсмену.

У Норвегії, де давно вже затверджений інститут парламентського омбудсмена, йому передував інститутом військового омбудсмена, який продовжує успішно діяти. У Нідерландах і донині діє генеральний військовий інспектор. У Чехії після демократичних змін створюється громадський захисник з питань збройних сил.

Під загальним терміном «інститут омбудсмена» об'єднані різні організації з найрізноманітнішими функціями і повноваженнями,

сферами й напрямками діяльності – як інститути, що займаються виключно питаннями розвитку та захисту прав людини (як у Центральній і Східній Європі, Латинській Америці, в деяких країнах Західної Європи (зокрема, у Швеції, Фінляндії і Норвегії)), так і організації, які займаються питаннями захисту прав людини лише побічно, а більше зосереджені на питаннях боротьби із різноманітними зловживаннями (наприклад, Великобританія, Ірландія, Канада, США).

Характерною рисою інститутів омбудсмена є їх незалежність від органів, за якими вони уповноважені здійснювати контроль, а також об'єктивність і неупередженість при виконанні своїх обов'язків. Інститути омбудсмена приймають і розслідують скарги, виступаючи в такий спосіб важливим елементом будь-якої системи незалежного контролю.

З усіх інститутів омбудсмена варто виділити організації, об'єднані єдиним мандатом, функціями та повноваженнями з отримання та розслідування звернень і скарг безпосередньо від представників збройних сил або громадян, які безпосередньо пов'язані із збройними силами, з питань, віднесених до сфери їх компетенції. Під терміном «збройні сили» у даному випадку розуміють усі силові структури (суб'єкти сектора безпеки), а також органи виконавчої влади, що здійснюють планування і керівництво діяльністю збройних сил.

Інститути омбудсмена прагнуть до незалежності й об'єктивності, а ефективність їх роботи залежить від рівня довіри та поваги до них з боку як держави й суспільства, так і представників збройних сил. При цьому, однак, слід мати на увазі одну важливу особливість таких інститутів: вони прагнуть покращити відносини між суспільством і владою з метою запобігання виникненню конфліктних ситуацій. Інститути омбудсмена можуть використовувати високий рівень довіри до них з боку держави, суспільства і збройних сил для вироблення та реалізації гнучких рішень, які будуть прийнятними для всіх сторін.

Інститут омбудсмена як незалежний і об'єктивний орган сприяє дотриманню як мінімум трьох із цих принципів:

- зворотній зв'язок із суспільством (приймає скарги безпосередньо від представників суспільства і має можливість проводити відповідні розслідування);
- відповідальність і підзвітність (виробляє рекомендації щодо усунення виявлених недоліків);
- прозорість (оприлюднює звіти та результати тематичних досліджень з різних питань, що стосуються збройних сил).

Протягом останніх 25 років спостерігається стрімке зростання кількості інститутів омбудсмена у справах збройних сил по всьому світу, що свідчить, у тому числі, про зростання їх ролі і значення в системі демократичного управління. Наявність сильного, незалежного інституту омбудсмена є важливим показником рівня зрілості всієї системи державного управління.

При створенні інститутів омбудсмена держави, як правило, прагнуть забезпечити їм солідний правовий статус шляхом закріплення їх повноважень у спеціальному законі або конституційній поправці. Так, на Європейському континенті у такий спосіб були засновані інститути омбудсмена в Румунії, Польщі, Німеччині та Албанії. До групи країн, де інститути омбудсмена створювалися шляхом прийняття спеціального закону, входять Боснія і Герцеговина, Коста-Ріка, Еквадор, Панама, Ірландія і Сполучене Королівство. В окрему категорію входить Канада, де інститут омбудсмена у справах Міністерства національної оборони і збройних сил.

Поки що зарано робити узагальнені висновки щодо всіх переваг і недоліків цих різних правових підходів, але очевидно, що закріплення правового статусу інституту омбудсмена у конституції ставить його на один щабель з іншими важливими державними інститутами, свідчить про його важливу роль для держави.

Існує низка різних інститутів омбудсмена, які уповноважені вирішувати питання, пов'язані безпосередньо з діяльністю збройних сил. Статус і функції цих інститутів можуть змінюватися в широких межах залежно від кожної конкретної держави і, безумовно, визначаються національною військовою традицією, правовою системою та форматом цивільно-військових відносин, а також тим, для кого створювався той чи інший інститут. Наявність великої кількості різновидів інститутів омбудсмена засвідчує, що розвитку інституту омбудсмена сприяла, в тому числі, гнучкість інституційної моделі. Ця гнучкість дала змогу інституту омбудсмена адаптуватися до різних культурних, конституційних і правових умов. Вона дістає відображення у назвах цих органів. Наприклад, це може бути комісар (уповноважений), генеральний інспектор, військовий омбудсмен, менеджер з роботи зі скаргами, народний захисник чи канцлер юстиції.

Незважаючи на розмаїття типів, інститути омбудсмена можна умовно поділити на три категорії, або моделі: інститути, створені у складі збройних сил; незалежні інститути, юрисдикція яких поширюється тільки на збройні сили; інститути загальної юрисдикції. Кожна із цих моделей має свої переваги й недоліки.

Якій би моделі не було надано перевагу, важливо, щоб інститут омбудсмена був наділений необхідними для виконання своїх функцій повноваженнями і ресурсами. Інститут омбудсмена у справах збройних сил повинен мати можливість діяти незалежно від впливу з боку командної вертикалі та виконавчої влади, прагнути до накопичення спеціальних знань і досвіду.

Необхідно забезпечити чітке розмежування правових статусів і повноважень різних інститутів омбудсмена, що створить умови для ефективної взаємодії і виключить ризик виникнення колізії юрисдикцій. У разі, якщо сфери повноважень різних інститутів омбудсмена перетинаються, законом мають бути передбачені механізми взаємодії, а також детально визначені процедури й терміни інформаційних обмінів між

ними.

Підсумовуючи, варто зазначити, що питання демократичного цивільного контролю над військовими досить часто піднімається у контексті розвитку демократії в Україні, забезпечення національної безпеки та європейської інтеграції. Україна взяла на себе зобов'язання встановити демократичний цивільний контроль над Збройними Силами та іншими військовими формуваннями.

Це дістало відображення у низці міжнародних документів: Європейській конвенції про боротьбу з тероризмом (1990 р.), Партнерство заради миру: рамковий документ (1994 р.), Кодексі поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки (Будапешт, саміт ОБСЄ, 1994 р.), Резолюції про боротьбу з тероризмом (2003 р.) та інші.

Слід зазначити, що в країнах розвиненої демократії є політичні традиції, принципи взаємовідносин цивільних та військових. Цивільно-військові відносини регулюються всім комплексом соціально-політичних, економічних, правових та інших відносин демократичного суспільства. На Заході контролювати – означає не тільки проводити ревізію та перевірки з боку органів державної влади, а й нести відповідальність. А щоб відповідати, потрібно бути в курсі усіх справ і брати безпосередню участь там, де це необхідно. Для цього необхідно не лише нормативно-правове регулювання, а й усвідомлена зацікавленість усіх гілок влади та суспільства в об'єктивному (спрямованому на забезпечення ефективності силових структур в інтересах демократичної держави) цивільному контролі.

Ефективний цивільний контроль, передбачає такий баланс відповідальності, коли цивільні відповідають за формулювання воєнної політики, підготовку військового бюджету, забезпечення озброєнням та військовою технікою, соціальне забезпечення, а військові відповідають за планування операцій, бойову підготовку, експлуатацію озброєння та військової техніки тощо.

Таким чином стан цивільно-військових відносин у державі є індикатором її демократичної зрілості. Не випадково демократичний цивільний контроль над воєнною сферою, а також іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки визначається як один з основних принципів забезпечення національної безпеки України.

Водночас для забезпечення послідовності й ефективності процесу створення системи демократичного цивільного контролю над силовими структурами в Україні та запобігання можливим помилкам і прорахункам, доцільно враховувати досвід інших країн, який свідчить, що вирішення проблем становлення цивільного контролю потребує копіткої і великої за обсягом роботи, у тому числі законодавчої, у всіх сферах взаємодії гілок влади і суспільства із силовими структурами.

Список використаної літератури

1. Уполномоченный по делам военнослужащих Германского Бундестага / Издатель: Германский Бундестаг, Отдел по работе с

общественностью // www.wehrbeauftragter.de **2. Бакленд Б., Макдермотт В.** / Інститути омбудсмена у справах Збройних Сил / Практичний посібник // Geneva : ДКЗС РО Box 1361. – 178 с. www.dcaf.ch

Богайчук В. Ж. Досвід іноземних держав по створенню системи демократичного цивільного контролю

У статті розкрито зміст поняття «демократичний цивільний контроль» яке включає в себе спільну громадянську відповідальність за долю держави та її воєнної організації, за реальне функціонування норм права та суспільної моралі у силових структурах, за захист прав «громадянина у військовій формі» та особливості формування системи по захисту прав військовослужбовців в іноземних державах. Показана сутність взаємодії громадянського суспільства та сектору оборони скрізь призму взаємодії та відкритості. Представлено та охарактеризовано різні моделі інститутів омбудсмена які наділені необхідними для виконання своїх функцій повноваженнями і ресурсами. Підкреслено що стан цивільно-військових відносин у державі є індикатором її демократичної зрілості.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократичний цивільний контроль, сектор оборони, збройні сили, омбудсмен, громадянин у військовій формі, військовослужбовець.

Богайчук В. Ж. Опыт иностранных государств по созданию системы демократического гражданского контроля

В статье раскрыто содержание понятия «демократический гражданский контроль» которое включает общую гражданскую ответственность за судьбу государства и ее военной организации, за реальное функционирование норм права и общественной морали в силовых структурах, за защиту прав «гражданина в военной форме» и особенности формирования системы по защите прав военнослужащих в иностранных государствах. Показана необходимость взаимодействия гражданского общества и сектора обороны через призму взаимодействия и открытости. Представлены и охарактеризованы разные модели институтов омбудсмена которые наделены необходимыми для выполнения своих функций полномочиями и ресурсами. Подчеркнуто что уровень граждански-военных отношений в государстве является индикатором его демократической зрелости

Ключевые слова: гражданское общество, демократический гражданский контроль, сектор обороны, вооруженные силы, омбудсмен, гражданин в военной форме, военнослужащий.

Bohaichuk V. Experience of Foreign States in Establishing of a System of Democratic Civilian Control

The article describes the content of the concept of "democratic civilian control" which includes the common civil responsibility for the fate of the state